

*Autorka působí na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.
Text vznikl díky projektu „Společnost a její proměny: kvalitativní a kvantitativní přístupy“
(MUNI/A/1114/2015).*

ferencuh@fss.muni.cz

HUBERT GUZIK, ČTYŘI CESTY KE KOLDOMU.
KOLEKTIVNÍ BYDLENÍ – UTOPIE ČESKÉ
ARCHITEKTURY 1900–1989. PRAHA: ZLATÝ
ŘEZ 2014, 163 S.
SLAVOMÍRA FERENČUHOVÁ

83

Kniha Huberta Guzika je příkladem psaní historie architektury, které se spíše než konkrétními realizacemi zabývá myšlenkami vedoucími k těmto realizacím, a podmínkami, v nichž se myšlenky rodily, prosazovaly, anebo také zanikaly. Je analýzou vývoje ideje kolektivního bydlení v českém prostředí, ovšem nejen v architektuře, ale také v oblastech, které jsou architektuře zdánlivě vzdálené, jako je například teorie a praxe řízení podniků a péče o zaměstnance, či centrální hospodářské plánování, anebo veřejná diskuze o podobě rodiny. Autorův výklad zároveň odhaluje souvislosti mezi vyvíjející se debatou o kolektivních domech, či *koldomech*, a mnohem obecnějšími společenskými změnami, zejména různými politickými a sociálními hnutími, technologickým vývojem, novými metodami organizace průmyslové výroby, a samozřejmě také změnami politické situace v průběhu dvacátého století. Kniha *Čtyři cesty ke koldomu* tak ukazuje, nakolik byl kolektivní dům – jako architektonický projekt či konkrétní realizace – vyústěním vývoje v různých oblastech vědění a společenské praxe či výsledkem jejich často neprobádaných setkání. Tímto zaměřením i množstvím a pestrostí obsažených informací oslovuje nejen ostatní historiky architektury, ale také – přinejmenším – sociology města a umění.¹

1

A právě z pozice čtenářky, jejímž oborem je sociologie města, je psána i tato recenze. Věřím, že čtenáři vycházející z jiných oborů, a zejména ti, kteří sami zkoumají historii kolektivního bydlení, budou knihu číst s důrazem na další její stránky.

Ústředním cílem knihy je představit historii projektů koldomů, a vůbec přemýšlení o kolektivním bydlení, v českém prostředí. Kolektivní dům přitom autor definuje poměrně široce jako budovu či „stavebně jasně vymezený a víceméně izolovaný komplex“, ve kterém se propojují „obytné, servisní a sociální funkce“ (s. 7). Kolektivní bydlení nemá jedinou typově vymezenou skupinu obyvatel. Nabízené služby či společenský život, který by se zde měl odehrávat, mohou být také definovány různě. České kolektivní domy však podle Guzika sdílely jeden znak: „[a]ť byly koldomy určené pro rodiny, nebo svobodné jednotlivce, jejich společným rysem bylo odsunutí celé řady hospodářských a sociálních procesů mimo byt, do sdílených prostor a centralizovaných servisních provozů“ (s. 7). Takovou definici ovšem podle autora naplňovaly mnohé projekty, prosazované v různých historických obdobích a vycházející z velmi rozmanitých ideových základů. A právě na rozmanitost idejí vedoucích k rozličným projektům kolektivních domů se Hubert Guzik soustředí a pokouší se je utřídit a analyzovat.

Příběh koldomů v Česku se podle autora odvíjel ve čtyřech liniích, které vykládá jako různé „cesty“ prosazování myšlenek kolektivního bydlení. Každá z cest, anebo spíše debat, dominovala v jiných dekádách dvacátého století, ačkoli je zřejmé, že se tyto myšlenkové proudy v určitých historických momentech rozvíjely paralelně. První debata z počátku dvacátého století byla spojena s ženským hnutím. Podle Guzika reagovaly české feministky na práce vznikající ve Spojených státech, o kterých informoval dobový tisk, anebo – mimo jiné – také T. G. Masaryk v přednášce pro Dívčí akademii v Brně (s. 15). Některé autorky těchto zahraničních prací prosazovaly osvobození ženy od povinností hospodyně a naopak posílení její pozice a přítomnosti ve veřejném životě. Jiné volaly alespoň po ulehčení domácí práce, které by ženě umožnilo realizovat se více v roli vychovatelky dětí. Podle Guzika se české zastánkyně a zastánci ženského hnutí na počátku století klonili spíše k druhé vizi, s tou první však sdíleli nadšení pro ideu kolektivního bydlení, ve kterém by byly domácí práce vykonávány mimo rodinu. Koncept kolektivního bydlení přitom spočíval v představě, že jednotlivé domácnosti sdružené v kolektivním domě by využívaly služby profesionalizované kuchyně, úklidu, úpravy oděvu a prádla, případně péče o děti, přičemž by ve většině případů téměř nemusely přicházet do styku ani s poskytovateli těchto služeb, ani s jinými rodinami. „Kolektivnost“ tohoto bydlení tedy spočívala spíše ve sdružení jednotlivých rodin v jednom komplexu, které bylo podmínkou pro efektivní poskytování služeb pro všechny, než ve sdílení života.

Myšlenka kolektivního domu jako způsobu ulehčení práce v domácnosti a ve výchově dětí v průběhu času reagovala na různé příklady z jiných zemí a proměňovala se také spolu se změnami politického režimu. Hubert Guzik například ukazuje, jak brzy po válce se spojila s ideálem „mechanizované domácnosti“ (s. 30) využívající vymoženosti, jež přinášel technologický pokrok, a ten se zase spojil se snahami o znárodnění energetického průmyslu (s. 31). Přesto, jak autor sděluje, „[p]oválečné ženské debaty nakonec v žádný postavený koldům nevyústily“ (s. 31).

Druhá debata, která ovšem také nevedla k výstavbě konkrétního kolektivního domu, se podle autora odehrála v meziválečném období. Tuto druhou cestu Guzik označuje jako cestu *architektonické avantgardy*. Myšlenky, které stály v pozadí dobových návrhů kolektivních domů, vycházely z levicového hnutí. Zároveň odrážely modernistickou představu o architektuře jako o zásadně ovlivňující život jednotlivce a komunity. Tato představa vedla k uvažování o architektuře jako o potenciálním nástroji záměrné proměny společnosti. Hubert Guzik zde představuje zejména myšlenky Karla Teigehe, které konfrontuje s návrhy a ideály formulovanými například v Sovětském svazu či v Německu. Eseje, články a soutěžní návrhy vytvořené nejen v Československu, ale také v zahraničí, ze kterých Guzik tuto debatu rekonstruuje, přitom otvíraly velmi rozmanitá témata a často prosazovaly poměrně dost odlišné, místy neslučitelné vize ideální (či aspoň lepší) společnosti a správného a/nebo šťastného života jednotlivce. Byly mezi nimi ideál komunizace, předvídaní rozpadu měšťanské rodiny a osvobození jednotlivce, ale také vůle omezit zbytečné mrhání a přebujelou spotřebu vymezením základních lidských potřeb a jejich naplněním mimo jiné skrze kolektivní bydlení. Architektura zde byla chápána jako ta, která může napomoci při cestě k revoluci, anebo naopak jako nástroj, který by mohl při řízení společnosti a jejích proměn využívat stát.

Další linie příběhu kolektivních domů v Československu je v kapitole „Třetí cesta: průmyslové podniky“ vyložena skrze konkrétní případy staveb, které byly projektovány na konci čtyřicátých let a realizovány v průběhu padesátých let v Litvínově a ve Zlíně. Oba tyto koldomy přitom postavily podniky (Baťa ve Zlíně a Stalinovy závody v Litvínově) pro své zaměstnance. Jejich koncept podle autora vycházel z vizí o proměně podoby spolupracujícího kolektivu, z představ o vhodném řízení práce v průmyslu, ale i ze snah o jakousi kultivaci zaměstnance. Cílem jejich výstavby bylo mimo jiné posilovat pocit příslušnosti k podniku u různých kategorií i generací zaměstnanců, a také vytvářet pozitivní společenský obraz podniku. Proto

byl například litvínovský dům navrhován jako bydlení pohodlné, co se týče rozlohy a vybavení bytů i celého komplexu, ve kterém byly vedle jídelny a školky také knihovna, „kadeřnictví, krejčovský salón a obchod s potravinami“ (s. 89). Projekty těchto kolektivních domů podle autora nenavazovaly, alespoň ne přímo, na předchozí debaty z předválečného období, a vzdalovaly se také sovětským modelům kolektivního bydlení. Naopak podle Guzika rozvíjely myšlenky o společenské roli průmyslových podniků a o řízení výroby, které se objevily v období druhé světové války. Zmíněnou kontinuitu shrnuje slovy:

Oba české poválečné koldomy jsou
výsledkem debat, které za protektorátu
probíhaly mezi byznysovou elitou,
sociology a pedagogy. Oba zhmotňují
zkušenost kapitalistických koncernů,
nucených nově definovat svou sociální
funkci v nacisty okupovaném státě.

Poučení z krizové situace se pak
uplatnilo po válce, kdy v sobě kurz
země začal spojovat prvky kapitalismu,
korporativismu a státního socialismu.

(s. 75)

86

Hubert Guzik v této kapitole dále vysvětluje jak konkrétní historii obou koldomů – prosazování jejich projektu, výstavbu a pozdější osud –, tak koncept kolektivního bydlení, který dominoval právě v těchto realizacích.

Poslední cesta ke kolektivnímu domu je pak spojena se státem řízenou výstavbou bydlení v socialistickém Československu. Její počátek Hubert Guzik situuje do období konce padesátých let. Upozorňuje na souvislost s debatami o typizaci bydlení, či o technologiích hromadné výstavby, a nakonec i s bytovou politikou, která měla široké pole možností v plánování sídlišť nebyvalých rozměrů a pokoušela se alespoň v principu naplnit ideál stejného přístupu k službám pro všechny obyvatele. Realizace projektů kolektivního bydlení z konce padesátých a z šedesátých let mají ovšem podobu hotelových domů, ponejvíce určených k dočasnému bydlení jednotlivců či bezdětných párů. Tyto projekty počítaly s relativně častou obměnou obyvatel na základě měnicích se potřeb daných životním během. Úzké zaměření na typ bezdětné domácnosti či jednotlivce, stejně jako pečlivé počítání ekonomických ne/výhod nabízení služeb v hotelových domech,

nakonec vedlo k propojení projektování kolektivního bydlení s plánováním větších obytných celků, sídlišť, jejichž součástí měly kolektivní domy být. Hubert Guzik v této kapitole nabízí množství příkladů a příběhů jednotlivých projektů, a současně prokládá příběh československých koldomů odkazy na debaty i realizace v jiných zemích zejména východního bloku, ale například i Švédska (viz s. 128–129). Propojuje výklad vývoje konceptu kolektivního bydlení v tomto období s vysvětlením fungování bytové politiky a organizace výstavby bydlení v socialistickém Československu. To mu umožňuje objasnit podobu „státní“ cesty ke koldomu. Jak se však dočteme v závěru kapitoly, ani tato cesta – podobně jako ty předchozí – nebyla příliš úspěšná.

Stručná závěrečná kapitola knihy nakonec ukazuje, že debata o kolektivním bydlení v Československu postupně ztratila na síle. Hubert Guzik popisuje postupný odklon od úvah o kolektivním bydlení jako o vhodné variantě výstavby financované státem či podniky v průběhu sedmdesátých let, a tím pádem i ústup od jejich řešení v rámci architektonické tvorby. Klesající zájem o koldomy v socialistickém Československu vysvětluje sílíci privatizací každodenního a rodinného života, typickou pro období normalizace, ale také podporou individuální spotřeby, či nepříliš příznivými ekonomickými podmínkami, ve kterých státní výstavba bydlení pokračovala. K opuštění projektů kolektivního bydlení však podle Guzika v tomto období došlo i v západní Evropě, ačkoli z jiných důvodů. Zde se postupně architekti pokoušeli spíše o menší návrhy výstavby seskupených individuálních domů a přidáných společných prostor. Nový koncept sdíleného bydlení označovaný jako *co-housing*, který autor zmiňuje na posledních stránkách knihy a o kterém se diskutuje i v českém prostředí,² zdůrazňuje zejména vytváření soudržné sousedské komunity a ožívování místa bydlení. Opět ale platí, že jednotlivé projekty se mohou vzájemně velmi lišit, například v tom, jakým kategoriím uživatelů jsou určeny. Podle Guzika *co-housing* nijak nenavazuje na starší československé projekty koldomů. Otázka, zda tyto projekty povedou k opětovnému otevření debat o kolektivním bydlení a k experimentování

s jejich výstavbou v českém prostředí, pak uzavírá poslední kapitolu i celý dosavadní příběh koldomů.

Všechny čtyři debaty o kolektivním bydlení, které se odehrály v českém prostředí od počátku dvacátého století až do sedmdesátých let, Hubert Guzik vykládá jako projevy společenské i individuální touhy po modernizaci. Úvahy o architektuře se zde těsně propojovaly s úsilím o technologický rozvoj a s nadšením, které technologie a inovace vyvolávaly. Spojovaly se také s představami o moderním člověku a jeho roli ve společnosti, nebo s proměnami práce a veřejného i soukromého života, jimž měla architektura odpovídat, nebo měla dokonce pomoci k jejich naplnění. A přestože debaty ve skutečnosti nevedly k výstavbě mnoha koldomů, na proměně způsobu bydlení se skutečně podepsaly – jak autor upozorňuje, jejich dopad na charakter hromadné výstavby v Československu byl výrazný. Právě úvahy o koldomech, snahy o jejich realizaci, ale také sledování jejich úspěchů či neúspěchů, podle něj totiž ovlivnily „podobu české domácnosti éry reálného socialismu a především mnoha servisních institucí, jež této domácnosti sloužily“ (s. 7). Otiskly se také do strategií výstavby sídlišť. Jak autor vysvětluje, nerentabilita modelu, podle kterého byly služby nabízené v kolektivních domech dostupné pouze jejich obyvatelům, vedla k návrhům na jejich zakomponování do větších celků – sídlišť. To na druhou stranu znamenalo, že kolektivní domy mohly v těchto celcích zanikat a ztrácet svůj zvláštní charakter (s. 118–121).

Vedle uceleného a jasně zaměřeného výkladu historie kolektivních domů, množství faktických údajů, ukázek z debat a autorovy vlastní originální argumentace, je pak kniha zajímavá i v dalších ohledech. Zprvu, Hubert Guzik nemapuje pouze „českou“ debatu, ale vkládá do knihy množství odkazů na vývoj podobných diskuzí v jiných zemích. Ukazuje tím, nakolik čeští architekti či další autoři příspěvků k debatám vycházeli ze znalosti vývoje v jiných prostředích, jak reagovali na myšlenky, se kterými se seznámili, případně jak sami do mezinárodních debat vstupovali. Díky tomu Guzik umožňuje čtenářům sledovat specifika debaty, která se odehrála v českém prostředí, i její souvislosti s myšlenkami prosazovanými jinde. Zadruhé, kniha ukazuje potenciál i úskalí rozličných strategií zkoumání a výkladu historie architektury. Materiály, se kterými Hubert Guzik pracoval, zahrnovaly jednak archivní dokumenty, jednak dobový tisk a publikace. Zároveň se opíral o poznatky z aktuální odborné literatury. Jednotlivé debaty o kolektivním bydlení z různých období však v knize rozkrývá dvěma odlišnými způsoby. První dvě „cesty“ ke koldomu jsou rekonstruovány

zejména z dobového tisku a literatury, která obsahovala příspěvky k tématu kolektivního bydlení, a zahrnují odkazy na velmi pestrý záběr publikací, myšlenek a vyjádření. Výklad druhých dvou cest je zase soustředěn na konkrétní projekty a realizace a na zmapování historických událostí, které s jejich přípravou souvisely. Tento rozdíl je pochopitelný. První dvě debaty, jak autor upozorňuje, nevedly v českém prostředí k realizacím, které by ilustrovaly použití určitého konceptu kolektivního bydlení. Příběhy zlínského či litvínovského koldomu, stejně jako projekty a realizace hotelových domů a sídlišť z šedesátých let, naopak představují jasný zachytý bod pro výklad těchto „cest ke koldomu“. Tato skutečnost se pak promítá do strategie práce s materiály. Samotné soustředění se na případy postavených kolektivních domů poměrně efektivně omezuje záběr zkoumání a dokumentů, ke kterým se výzkumník obrací, aby příběh analyzoval. Naopak, rekonstruovat širokou debatu o kolektivním bydlení spojenou s ženským hnutím, která se rozbíhala do mnoha směrů a odehrávala se na stránkách mnoha různých tiskovin či publikací, je mnohem náročnější úkol. Vyžaduje od autora, aby sám vymezil, které větve diskuze prozkoumá a které ne, a co z ní se pokusí zachytit.

89

V knize však bohužel není zcela jasně řečeno, jakou strategii zde autor zvolil, zda se soustředil na konkrétní postavy, jejichž práce sledoval, konkrétní periodika, anebo vybrané složky archivních materiálů. Není zřejmé, zda kniha mapuje debaty o kolektivním bydlení a ženské otázce v jejich úplnosti, anebo nabízí pouze náhled na určitou větev debat, která se autorovi jevila jako podstatnější, zvláště zajímavá, anebo bližší jeho vlastnímu pohledu. Jednotlivá tvrzení, která v knize předkládá, sice tato nejasnost příliš neoslabuje – autor pečlivě svoje sdělení podkládá odkazy na zdroje a připouští případné konkurenční výklady událostí. Publikace by však vložением podrobnějších informací o postupu výzkumu, volbě materiálů a analýze získala další rozměr, a to rozměr příspěvku k metodologickým otázkám zkoumání a interpretace historie architektury. I bez nich však může sloužit jako podnět k podobným diskuzím.

Knih *Čtyři cesty ke koldomu* je nepochybně užitečným dílem, které představuje vývoj uvažování o kolektivním bydlení jako zvláštní výzkumné téma v historii architektury. Kniha má navíc potenciál oslovit široké publikum i mimo okruh odborníků na historii architektury v Československu. Jedním z důvodů je zajímavost tématu a poutavost textu. Druhým pak to, že se Guzik vedle jiných studií z dějin architektury, ke kterým se vztahuje primárně, obrací také k obecnější sociálně-vědní teorii (Veblen, Tocqueville, Mannheim, Sorokin) či k pracím domácích i zahraničních sociálních

historiků (zejména ve vztahu k proměnám postavení ženy ve společnosti či k historii socialismu v ČSSR). Na tyto práce reaguje ve své vlastní analýze. Čerpá z nich informace o charakteru společenských proměn v různých dekádách dvacátého století, ale i inspirace pro kladení otázek, zda úvahy o kolodomech představovaly příklad utopického myšlení, anebo zda k prosazení ideje kolektivního bydlení mohl přispět zážitek světové války. Tyto otázky však kniha přímo nezodpovídá a pojmy, jako například ideologie, utopie, či anomie, zde neslouží jako nástroje analýzy. Stejně tak odkazy na sociálně-vědní teorie naznačují další možné směry analýzy, či dokonce samostatného výzkumu, spíše než že by je autor využíval jako východiska pro svá tvrzení. Přesto ale zajímavě rozšiřují záběr textu a mohou – v pozitivním smyslu – čtenáře provokovat k diskuzi. Bylo by skvělé, pokud by se knize Huberta Guzika skutečně povedlo vtáhnout do podobné debaty zástupce různých oborů. Ostatně, jak upozorňuje autor, různé disciplíny definovaly měnící se koncepty kolektivního bydlení v průběhu celého dvacátého století.